

سال‌نمای امنیت ملی
جمهوری اسلامی ایران
تحولات راهبردی ۱۳۹۲
چشم‌انداز ۱۳۹۳

زیر نظر شورای نویسندگان

تجارت خارجی

مقدمه

اتخاذ سیاست‌های مناسب در حوزه تجارت خارجی و تعامل اقتصادی با سایر کشورهای دنیا، از جمله مهم‌ترین وظایف و دغدغه‌های دولت‌هاست. تجارت خارجی این فرصت را به وجود می‌آورد تا کشورها کالاها و خدماتی که توان تولید آنها را ندارند و همچنین فناوری‌های جدید را وارد کنند و از مزایای فناوری‌های جدید بهره گیرند. از طرفی، تجارت خارجی بازار وسیعی را برای کالاهای تولید داخل فراهم می‌سازد که بر توان تولیدی کشور خواهد افزود و فرصت استفاده از مزایای بازده فزاینده نسبت به مقیاس را فراهم خواهد ساخت. اهمیت صادرات و دستیابی به بازارهای بین‌المللی به حدی است که در برنامه‌های توسعه کشور بر گسترش تجارت خارجی با محوریت افزایش صادرات با ارزش افزوده بالا تأکید شده و دولتمردان سعی در اتخاذ سیاست‌های مناسب با این اهداف دارند.

از طرفی، این ساختار و ترکیب تجارت خارجی است که ساختار بازار ارز کشور را شکل می‌دهد. جدای از سفته‌بازها، در واقع، این واردکنندگان هستند که تقاضای ارز را شکل می‌دهند و این صادرکنندگان هستند که عرضه ارز را به وجود می‌آورند. بنابراین، شناسایی ساختار تجارت خارجی کشور کمک شایانی به درک تحولات بازار ارز کشور خواهد کرد. این امر در ارتباط با ایران که بیشترین منبع درآمدی خود را از طریق صادرات نفت به دست می‌آورد، اهمیتی دوچندان می‌یابد، به ویژه در شرایط کنونی که تحریم‌های اقتصادی به شدت افزایش یافته و با تحریم بی‌سابقه بانک مرکزی در عمل، مبادلات مالی کشور با دنیا دچار اختلال و ارزآوری از ناحیه فروش نفت محدود شده است.

بر اساس برآورد مؤسسه اکونومیست، میزان صادرات نفت و گاز کشور در سال ۱۳۹۲ حدود ۴۰ میلیارد دلار بوده که قابل مقایسه با رقم ۶۸ میلیارد دلاری سال ۱۳۹۱ نیست

به رغم اهمیت تجارت خارجی، در حال حاضر وضعیت تجارت خارجی کشور، هم در بعد صادرات و هم در بعد واردات در وضعیت مناسبی قرار ندارد. در حال حاضر، عمده صادرات کشور نفت و گاز است و صادرات غیرنفتی از جایگاه مناسبی در صادرات کشور برخوردار نیست. این موضوع آسیب‌پذیری اقتصاد کشور را افزایش داده و باعث شده تحریم‌های اقتصادی سال‌های اخیر، کاهش صادرات نفت و گاز کشور را هدف قرار دهد. کاهش صادرات نفت و گاز در سال‌های اخیر ارزی کشور را دچار اختلال کرده که این امر بی‌ثباتی در بودجه دولت، بازار ارز و سطح قیمت‌ها را موجب شده است. در حوزه واردات نیز وابستگی تولید کشور به مواد اولیه و کالاهای سرمایه‌ای خارجی (حدود ۸۰ درصد) از یک طرف، باعث شده کشش‌پذیری تقاضای واردات نسبت به تغییرات نرخ ارز کاهش یابد و این، افزایش شدید قیمت کالاهای وارداتی در سال‌های اخیر را موجب شده است و از طرف دیگر، این موضوع باعث شده آسیب‌پذیری اقتصاد افزایش یابد و تولید کشور در شرایط تحریم آسیب بیند. بنابراین، اگرچه طی سال‌های مختلف تغییرات اندکی برای بهبود وضعیت تجارت خارجی رخ می‌دهد، اما در حالت کلی، تجارت خارجی کشور در وضعیت مناسبی قرار ندارد.

صادرات

در سال ۱۳۹۲، به دلیل محدودیت‌های اعمال‌شده از ناحیه تحریم‌ها، حجم صادرات کل کشور کاهش یافت. وابستگی قابل توجه اقتصاد ملی به درآمدهای نفتی، فرصت اعمال تحریم‌های نفتی و بانکی را برای کشورهای غربی به وجود آورد که این امر موجب محدودشدن منابع درآمدی کشور شد. در سال ۱۳۹۲، مانند سال قبل از آن، حجم تولید و صادرات نفت به مراتب کمتر از ظرفیت موجود در کشور بوده است. تولید نفت در سال ۱۳۹۲ به طور متوسط، نزدیک به ۲/۷ میلیون بشکه در روز بوده که نزدیک به ۱/۱ میلیون بشکه از آن به خارج از کشور صادر شده است که قابل مقایسه با ظرفیت تولید بیش از ۴/۴ میلیون بشکه در روز نیست. بر اساس برآورد مؤسسه اکونومیست، میزان صادرات نفت و گاز کشور در سال ۱۳۹۲ حدود ۴۰ میلیارد دلار بوده که قابل مقایسه با رقم ۶۸ میلیارد دلاری سال ۱۳۹۱ نیست. بنابراین، صادرات نفت و گاز کشور در سال ۱۳۹۲ کاهش ۴۱ درصدی را تجربه کرده است. با توجه به وابستگی نزدیک به ۸۰ درصدی ارزی کشور و وابستگی بیش از ۵۰ درصدی بودجه دولت به درآمدهای نفتی، کاهش درآمدهای نفتی، اقتصاد کشور را در حوزه‌های بودجه، بازار ارز و قیمت‌ها با مشکل مواجه ساخت.

از مهم‌ترین تحولات حوزه صادرات نفتی، دستیابی به توافق اولیه مذاکرات هسته‌ای در ابتدای آذر ۱۳۹۲ است که علاوه بر ممانعت از اعمال تحریم‌های نفتی جدید که در دستور کار

کنگره و دولت آمریکا قرار داشت، امیدهایی را برای گسترش صادرات نفتی کشور به وجود آورد تا در آینده‌ای نزدیک بتوان حجم صادرات نفتی کشور را افزایش داد.

در حوزه تجارت غیرنفتی نیز در سال ۱۳۹۲ شاهد کاهش صادرات بوده‌ایم. در ده ماه نخست سال ۱۳۹۲، به میزان ۳۳/۷ میلیارد دلار کالا به خارج از کشور صادر شده است. این در حالی بوده که ارزش کل صادرات غیرنفتی در ده ماه اول سال ۱۳۹۱ به میزان ۳۴/۶ میلیارد دلار بوده است. بنابراین، در ده ماه اول سال ۱۳۹۲ نسبت به دوره مشابه شاهد ۲/۵ درصد کاهش در ارزش صادرات بوده‌ایم. باید توجه داشت که در ده ماه نخست سال ۱۳۹۲، به طور متوسط، به ازای هر تن کالای صادر شده، چهارصد و پنجاه دلار نصیب کشور شده است و این در حالی بوده که در مدت مشابه سال قبل از آن، به ازای هر تن صادرات به طور متوسط، پانصد و سی دلار ارز نصیب کشور شده بود که منعکس‌کننده کاهش ارزش دلاری هر تن کالای صادراتی در ده ماه نخست سال ۱۳۹۲ در مقایسه با مدت مشابه سال قبل است و نشان‌دهنده رواج خام‌فروشی در بخش صادرات غیرنفتی کشور طی سال ۱۳۹۲ می‌باشد. در جدول شماره ۱ نیز مشاهده می‌شود که بر صادرات میعانات گازی افزوده شده و در مقابل، از صادرات محصولات پتروشیمی و سایر کالاها که ارزش افزوده بیشتری دارند، کاسته شده است.

جدول ۱_ مقایسه اجزای صادرات غیرنفتی کشور (با احتساب میعانات گازی) در سال ۱۳۹۲

نوع کالای صادراتی	ده ماهه اول سال ۱۳۹۲				ده ماهه اول سال ۱۳۹۱				درصد تغییرات نسبت به مدت مشابه سال قبل	
	وزن (میلیون تن)	ارزش (میلیارد دلار)	سهم		وزن (میلیون تن)	ارزش (میلیارد دلار)	سهم			
			وزن	ارزش			وزن	ارزش		
میعانات گازی	۱۰/۷۹	۸/۵۲	۱۴/۲۹	۲۵/۲۲	۸/۳۷	۷/۷۶	۱۲/۷۸	۲۲/۳۹	۲۸/۹۵	۹/۷۵
محصولات پتروشیمی	۱۲/۵	۹/۰۲	۱۶/۵۵	۲۶/۶۹	۱۳/۱۲	۹/۱۳	۲۰/۰۴	۲۶/۳۲	-۴/۷	-۱/۱۹
سایر کالاها	۵۲/۲۱	۱۶/۲۵	۶۹/۱۵	۴۸/۰۹	۴۳/۹۸	۱۷/۷۸	۶۷/۱۸	۵۱/۲۹	۱۸/۷۲	-۸/۶۳
جمع	۷۵/۵۱	۳۳/۷۹	۱۰۰	۱۰۰	۶۵/۴۷	۳۴/۶۷	۱۰۰	۱۰۰	۱۵/۳۳	-۲/۵۵

کاهش ارزش دلاری هر تن کالای صادراتی در ده ماه نخست سال ۱۳۹۲ در مقایسه با مدت مشابه سال قبل نشان‌دهنده رواج خام‌فروشی در بخش صادرات غیرنفتی کشور طی سال ۱۳۹۲ می‌باشد

در ده ماهه نخست سال ۱۳۹۲ از مجموع ۳۳/۷ میلیارد دلار کالای صادرشده، ۵۲ درصد از ارزش کالاهای غیرنفتی صادرشده (با احتساب میعانات گازی) مربوط به دو قلم میعانات گازی (۲۵ درصد) و محصولات پتروشیمی (۲۷ درصد) بوده که نشان می‌دهد بیش از ۵۰ درصد صادرات غیرنفتی مربوط به محصولات تولیدشده از نفت بوده است. این موضوع از یک سو، نشان‌دهنده آن است که کشور ما توانسته به جای فروش نفت خام، بخشی از صادرات خود را به شکل فرآورده‌های حاصل از نفت و گاز انجام دهد و در نتیجه، درآمد صادراتی بیشتری برای کشور به دست آید. از سوی دیگر، کسب حدود ۵۰ درصد از درآمدهای صادرات غیرنفتی کشور از ناحیه دو قلم نشان می‌دهد صادرات غیرنفتی کشور تنوع زیادی ندارد و در صورت شکل‌گیری رکود در بازارهای جهانی نفت و پتروشیمی، اقتصاد کشور از ناحیه وابستگی به صادرات میعانات گازی و محصولات پتروشیمی آسیب‌پذیر است. کشورهای غربی نیز با شناختی که از ساختار تجارت خارجی و ارزآوری کشور به دست آورده بودند، پس از اعمال تحریم‌های نفتی به تحریم محصولات پتروشیمی روی آوردند.

در سال ۱۳۹۲ نیز مانند سایر دوره‌ها عمده صادرات غیرنفتی کشور، محصولات کشاورزی، کالاهای صنعتی با ارزش افزوده کم و فناوری پایین، مواد پتروشیمی و مواد معدنی با حداقل ارزش افزوده بوده است. در جدول شماره ۲، نشان داده شده که عمده صادرات غیرنفتی کشور محدود به کالاهایی با ارزش افزوده پایین هستند. این ۱۰ کالا که تمام آنها (به استثنای پسته) جزو مواد معدنی و محصولات پتروشیمی هستند، به طور عمده دارای وزن بالا و ارزش پایین هستند و در مجموع، ۵۹ درصد وزن و ۳۲ درصد ارزش کالاهای صادراتی را تشکیل می‌دهند. بنابراین، این خام‌فروشی است که بخش عمده ارزآوری غیرنفتی کشور را به خود اختصاص می‌دهد. به طور ویژه دو قلم سنگ آهن و سیمان پورتلند حدود ۴۳/۵ درصد وزن صادرات غیرنفتی را تشکیل می‌دهند و این در حالی است که سهم ارزش دلاری این دو قلم تنها ۷/۳ درصد است.

خام‌فروشی و عدم تنوع محصولی باعث شده کشور در سال ۱۳۹۲ نیز مانند سال‌های گذشته نتواند حداکثر ارزشی را که می‌تواند از ناحیه محصولات و فرآورده‌های نفتی به دست آورد، کسب کند. در واقع، اگر روی صنایع مرتبط با محصولات و فرآورده‌های نفتی سرمایه‌گذاری می‌شد و یک مرحله دیگر فعالیت روی این محصولات و فرآورده‌ها صورت می‌گرفت، ارزش افزوده چند برابری از ناحیه نفت و گاز حاصل کشور می‌شد. باید توجه داشت که اگرچه پتروشیمی یک مرحله جلوتر از صادرات نفت خام بوده، اما آن هم به نوعی خام‌فروشی است، زیرا حداکثر بهره‌ای که باید از آن کسب می‌شده، موضوعیت نیافته است.

جدول ۲. ده قلم عمده صادرات غیرنفتی کشور در سال ۱۳۹۲ (بدون احتساب میعانات گازی)

شرح تعرفه	ده ماهه اول سال ۱۳۹۲								ده ماهه اول سال ۱۳۹۱				درصد تغییرات	
	وزن		ارزش		وزن (میلیون تن)	ارزش (میلیارد دلار)	سهم		وزن	ارزش	نسبت به مدت مشابه سال قبل	وزن	ارزش	
	(میلیون تن)	(میلیارد دلار)	وزن	ارزش										
سنگ آهن هماتیت دانه‌بندی	۱۸/۰۱	۱/۱۰	۲۷/۸۳	۴/۳۷	۱۴/۹۰	۰/۶۴	۲۶/۰۹	۲/۳۹	۲۰/۹۲	۷۱/۹۸				
پروپان مایع شده	۱/۱۱	۰/۹۷	۱/۷۲	۳/۸۵	۱/۳۵	۱/۰۵	۲/۳۶	۳/۹۲	-۱۷/۳۲	-۷/۶۷				
اوره حتی به صورت محلول در آب	۲/۱۷	۰/۹۱	۳/۳۶	۳/۵۹	۲/۴۷	۱/۰۵	۴/۳۳	۳/۹۱	-۱۲/۰۸	-۱۳/۸۵				
قیر نفت	۱/۸۳	۰/۹۱	۲/۸۴	۳/۵۸	۱/۷۳	۰/۸۸	۳/۰۳	۳/۲۶	۶/۳۰	۳/۳۰				
متانول	۲/۵۲	۰/۹۰	۳/۸۹	۳/۵۷	۲/۵۴	۰/۹۶	۴/۴۶	۳/۵۸	-۰/۹۹	-۶/۵۸				
بوتان مایع شده	۰/۹۱	۰/۸۰	۱/۴۱	۳/۱۵	۰/۹۶	۰/۸۰	۱/۶۸	۲/۹۹	-۵/۰۸	-۱/۱۰				
پلی اتیلن گرید فیلم	۰/۵۵	۰/۷۶	۰/۸۵	۳/۰۱	۰/۶۵	۰/۸۵	۱/۱۳	۳/۱۷	-۱۴/۷۶	-۱۰/۷۴				
سیمان پورتلند (به استثنای سفید)	۱۰/۱۴	۰/۷۳	۱۵/۶۷	۲/۹۱	۹/۱۶	۰/۷۵	۱۶/۰۴	۲/۸۰	۱۰/۷۷	-۲/۳۱				
انواع پسته	۰/۰۷	۰/۵۵	۰/۱۰	۲/۱۶	۰/۰۸	۰/۷۰	۰/۱۵	۲/۶۰	-۲۱/۶۸	-۲۱/۸۹				
گازهای نفتی و هیدروکربورهای گازی شکل مایع شده	۰/۵۷	۰/۵۳	۰/۸۸	۲/۰۹	۰/۴۰	۰/۳۶	۰/۶۹	۱/۳۴	۴۲/۸۵	۴۷/۱۵				
سایر تعرفه‌ها	۲۶/۸۲	۱۷/۱۱	۴۱/۴۴	۶۷/۷۲	۲۲/۸۷	۱۸/۸۵	۴۰/۰۵	۷۰/۰۶	۱۷/۲۹	-۹/۲۴				
جمع	۶۴/۷۲	۲۵/۲۷	۱۰۰۰/۰	۱۰۰۰/۰	۵۷/۱۰	۲۶/۹۱	۱۰۰۰/۰	۱۰۰۰/۰	۱۳/۳۴	-۶/۱۰				

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

اگر بخواهیم جمع بندی از ساختار ارزآوری کشور در سال ۱۳۹۲ داشته باشیم، باید بگوییم مانند گذشته این درآمدهای نفتی و گازی و فرآورده های حاصل از آنها بوده که عمده ارزآوری کشور را بر عهده داشته است. این نوع ارزآوری ضریب آسیب پذیری اقتصاد کشور را افزایش داده و تأثیر سوء بر امنیت اقتصادی کشور داشته است. علاوه بر این، در حوزه استفاده از منابع نفتی و گازی، به گونه ای عمل شده که کمترین ارزش حاصل شده و این، به معنای هدررفت

منابع کشور بوده است. جدای از این، باید دقت داشت که تحریم‌های اقتصادی باعث شده حتی بخش قابل توجهی از درآمدهای حاصل شده از خام‌فروشی نیز قابلیت انتقال به داخل کشور را نداشته باشد. این در حالی است که اگر فرآورده‌های حاصل از نفت و گاز و محصولات پتروشیمی به کالاهای نهایی تبدیل شده بودند، به طور قطع انتقال پول آنها سهل‌تر بود.

واردات

به دلیل تشدید تحریم‌های اقتصادی و افزایش فشار علیه کشور و متأثر شدن بخش تجارت خارجی به صورت مستقیم از این تحریم‌ها، واردات در ده ماه نخست سال ۱۳۹۲ نسبت به مدت مشابه در سال گذشته، به ترتیب به میزان ۲۱ و ۱۴ درصد کاهش وزن و ارزش داشته است. طی ده ماه نخست سال ۱۳۹۲ میزان ۲۵ میلیون تن کالا وارد کشور شده که ارزشی بالغ بر ۳۷ میلیارد دلار داشته است. به عبارت دیگر، ارزش هر تن کالای وارداتی به طور متوسط برابر ۱۴۷۰ دلار بوده است. با مقایسه این رقم با ارزش متوسط هر تن کالای صادراتی کشور (که معادل ۴۵۰ دلار به ازای هر تن است)، به بالاتر بودن ارزش افزوده کالاهای وارداتی نسبت به کالاهای صادراتی کشور پی می‌بریم و این امر نشان می‌دهد در صورت ادامه روند کنونی، قدرت رقابتی کشور در سطح جهانی کاهش خواهد یافت و لازم است سیاست‌های مناسب در این حوزه انجام شود؛ از جمله این سیاست‌ها می‌توان به انجام اقدام‌های لازم برای کاهش صادرات مواد خام معدنی و کالاهای کشاورزی فرآوری نشده اشاره کرد.

در مورد ترکیب واردات کشور باید گفت با توجه به اطلاعات جدول شماره ۳، مهم‌ترین اقلام وارداتی مربوط به مواد غذایی و خوراک دام در کنار وسایل نقلیه موتوری و مازول نمایش‌گر بوده که این امر نشان می‌دهد، کشور در زمینه تأمین مواد غذایی و خوراک دام خود به مقدار قابل توجهی به واردات وابسته است و علاوه بر اینکه ارزش زیادی بابت این کالاها از کشور خارج می‌شود (برنج، کنجاله، ذرت، گندم، روغن خام سویا، شکر تصفیه‌نشده و روغن پالم اولین در دو سال ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ به ارزش بیش از ۷ میلیارد دلار وارد کشور شده‌اند)، وابستگی کشور به واردات این کالاها می‌تواند در شرایط نامساعد (مانند شرایط تحریمی موجود) به تحمیل شدن برخی هزینه‌ها به کشور منجر شود. واردات چنین حجم گسترده‌ای از مواد غذایی نشان می‌دهد امنیت غذایی کشور با مشکل جدی مواجه است.

نکته دیگری که در خصوص واردات مواد غذایی (یا در ارتباط با مواد غذایی) وجود دارد، افزایش آنها نسبت به مدت مشابه سال قبل است. همان‌طور که از جدول شماره ۳ مشهود است، واردات برنج، کنجاله و روغن سویا افزایش یافته است. علت این موضوع را باید در سیاست‌های تنظیم بازار دولت جست‌وجو کرد. در واقع، دولت خواسته با واردات گسترده این کالاها از فشار تورمی قابل توجه سال جاری بکاهد و این سیاستی بوده که همواره دولت‌ها از

آن بهره برده‌اند. در حقیقت، دولت‌ها در بیشتر دوره‌ها به جای چاره اساسی، به سیاست افزایش واردات روی آورده‌اند که نتیجه نهایی آن کنترل موقت قیمت‌ها، آسیب دیدن تولید داخلی و علاج نشدن همیشگی تورم بوده است.

جدول ۳. اقلام عمده وارداتی در ده ماه نخست سال ۱۳۹۲ و مقایسه آن با سال ۱۳۹۱

شرح	ده ماهه اول سال ۱۳۹۲				ده ماهه اول سال ۱۳۹۱				درصد تغییرات نسبت به مدت مشابه سال قبل	
	وزن (میلیون تن)	ارزش (میلیارد دلار)	سهم		وزن (میلیون تن)	ارزش (میلیارد دلار)	سهم		وزن	ارزش
			وزن	ارزش			وزن	ارزش		
برنج	۱/۶۵	۱/۹۳	۶/۴۳	۵/۱۳	۱/۰۰	۱/۰۰	۳/۰۷	۲/۲۷	۶۴/۷۸	۹۳/۳۹
کنجاله	۲/۲۱	۱/۴۵	۸/۶۱	۳/۸۴	۱/۹۲	۱/۲۱	۵/۸۹	۲/۷۵	۱۴/۶۶	۱۹/۲۰
ذرت	۲/۵۷	۱/۰۲	۱۰/۰۳	۲/۷۰	۴/۰۱	۱/۴۵	۱۲/۳۱	۳/۲۹	۳۵۹/۹	-۳۰/۰۲
گندم	۲/۶۹	۱/۰۱	۱۰/۴۹	۲/۶۹	۵/۴۴	۲/۰۴	۱۶/۷۰	۴/۶۳	۵۰۵/۶	-۵۰/۳۹
وسایل نقلیه موتوری	۰/۰۷	۰/۹۲	۰/۲۷	۲/۴۴	۰/۰۳	۰/۳۶	۰/۰۹	۰/۸۲	۱۱۶۵/۲	۱۵۲/۳۷
روغن خام سویا	۰/۵۵	۰/۶۸	۲/۱۷	۱/۸۰	۰/۴۱	۰/۵۴	۱/۲۶	۱/۲۳	۳۳/۹۶	۲۵/۷۲
مکمل‌های دارویی	۰/۰۱	۰/۶۳	۰/۰۲	۱/۶۷	۰/۰۱	۰/۵۹	۰/۰۳	۱/۳۴	۲۰/۸۸	۵/۸۰
شکر تصفیه نشده	۱/۱۳	۰/۶۲	۴/۴۰	۱/۶۲	۱/۲۵	۰/۸۱	۳/۸۴	۱/۸۴	۹/۹۳	-۲۴/۶۷
ماژول نمایشگر LCD یا LED	۰/۰۱	۰/۵۶	۰/۰۴	۱/۵۰	۰/۰۱	۰/۵۸	۰/۰۳	۱/۳۲	۲/۹۹	-۲/۲۱
پالم اولئین	۰/۵۶	۰/۵۶	۲/۱۸	۱/۴۸	۰/۴۰	۰/۴۷	۱/۲۳	۱/۰۷	۳۸/۰۰	۱۶/۹۸
سایر تعرفه‌ها	۱۴/۱۸	۲۸/۲۴	۵۵/۳۶	۷۵/۱۲	۱۸/۰۸	۳۴/۹۹	۵۵/۴۹	۷۹/۴۳	۲۱۹/۵	-۱۹/۲۸
جمع	۲۵/۶۱	۳۷/۶۰	۱۰۰۰/۰	۱۰۰۰/۰	۳۲/۵۸	۴۴/۰۵	۱۰۰۰/۰	۱۰۰۰/۰	۲۱۹/۳	-۱۴/۶۵

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

نکته دیگری که در خصوص ترکیب واردات وجود دارد، سهم قابل توجه مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای است. در سال‌های گذشته، سهم این اقلام از واردات حدود ۸۰-۷۰ درصد بوده که برای برخی دوره‌ها فراتر از این رقم نیز شده است. بر اساس برآورد مؤسسه اکونومیست در سال ۱۳۹۲ (۲۰۱۳)، به میزان ۱۶/۹ میلیارد دلار مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای، ۱۱/۴ میلیارد دلار کالاهای سرمایه‌ای و ۱۰/۵ میلیارد دلار کالاهای مصرفی وارد کشور شده است. ملاحظه می‌شود که بخش عمده واردات کشور کالاهای مورد استفاده در فرآیند تولید است. اختصاص این سهم از واردات به مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای، نشان از وابستگی تولید کشور به این مواد دارد که ضریب آسیب‌پذیری اقتصاد کشور را افزایش می‌دهد و ضامن امنیت اقتصادی کشور نیست. در واقع، وقتی تولید مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای مورد نیاز تولید خارج از توان اقتصاد کشور است، ایجاد اختلال در واردات این اقلام، تولید و سرمایه‌گذاری کشور را دچار مشکل خواهد کرد. این موضوع در سال‌های اخیر که بخش نفت و گاز و خودروی کشور مورد تحریم قرار گرفت، کاملاً مشهود بود. تحریم بخش نفت کشور بسیاری از پروژه‌های نفتی و گازی را به دلیل عدم توانایی تهیه کالاهای سرمایه‌ای به تعطیلی کشاند. علاوه بر این، تحریم قطعات و کالاهای سرمایه‌ای باعث شد بسیاری از پالایشگاه‌ها و تأسیسات نفتی قادر به تهیه تجهیزات خود نباشند و با قطعات مستهلک‌شده به تولید ادامه دهند. در حوزه خودرو نیز تحریم قطعات خودرو و عدم همکاری شرکت‌های خارجی باعث شد بخش تولید خودروی کشور دچار مشکل شود و میزان تولید به مقدار قابل توجهی کاهش یابد.

کشورهای طرف معامله با ایران در تجارت خارجی

در سال ۱۳۹۲، کماکان تحریم‌های اقتصادی، به ویژه تحریم بانک مرکزی، پابرجا بود و کشورهای طرف معامله ایران چه در واردات و چه در صادرات، بسیار محدود شدند. عمده طرف‌های تجاری کشور در قاره آسیا بودند و بیشتر به کشورهای خریدار نفت ایران محدود می‌شدند که مهم‌ترین آنها کشورهای چین، امارات، هند، کره جنوبی، ترکیه و عراق بودند. نقش پررنگ چهار کشور چین، امارات، هند و کره جنوبی هم در واردات و هم در صادرات، نشان از تهاتری بودن معاملات بین‌المللی کشور به دلیل تحریم‌های اقتصادی دارد. به علاوه، لازم است به این نکته نیز توجه شود که امارات به عنوان بندرگاهی واسطه، طی یک دهه گذشته همواره از شرکای تجاری ایران بوده و قسمت قابل توجهی از واردات کشور از طریق آن انجام شده است.

در جدول شماره ۴، مشاهده می‌شود که صادرات کشور به پنج کشور چین، عراق، امارات متحده عربی، هند و افغانستان، به ترتیب حدود ۲۳، ۱۹، ۱۲، ۸ و ۸ درصد بوده است. البته، در

سال ۱۳۹۱ نیز بیشترین صادرات ایران به این پنج کشور بوده است. مقایسه آمار کشورهای طرف معامله در سال ۱۳۹۲ با سال قبل از آن، افزایش سهم کشور چین و کاهش سهم سایر کشورها، نشان از افزایش فشار تحریم‌ها در محدود کردن کشورهای طرف معامله با کشور دارد.

جدول ۴. کشورهای عمده طرف معامله در صادرات در سال ۱۳۹۲

کشور	ده ماهه اول سال ۱۳۹۲								ده ماهه اول سال ۱۳۹۱								درصد تغییرات نسبت به مدت مشابه سال قبل			
	وزن (میلیون تن)		ارزش (میلیارد دلار)		وزن (میلیون تن)		ارزش (میلیارد دلار)		سهم		وزن		سهم		وزن		ارزش			
	وزن		ارزش		وزن		ارزش		وزن		ارزش		وزن		ارزش		وزن		ارزش	
چین	۲۶/۶۵	۵/۹	۴۱/۱۸	۲۳/۳۷	۲۱/۷۸	۴/۳۹	۳۸/۱۵	۱۶/۳۲	۲۲/۳۵	۳۴/۴۷										
عراق	۱۳/۹	۴/۷۹	۲۱/۴۸	۱۸/۹۶	۱۲/۰۲	۵/۱۱	۲۱/۰۴	۱۹/۰۱	۱۵/۶۸	-۶/۳۴										
امارات	۴/۶۹	۲/۹۲	۷/۲۵	۱۱/۵۷	۳/۵۱	۳/۵۹	۶/۱۵	۱۳/۳۵	۳۳/۷۱	-۱۸/۶۷										
هند	۴/۳۸	۲/۱۳	۶/۷۶	۸/۴۲	۴/۴۱	۲/۲۸	۷/۷۳	۸/۴۶	-۰/۸۳	-۶/۴۹										
افغانستان	۲/۷۹	۲/۰۲	۴/۳۱	۸	۳	۲/۴۱	۵/۲۵	۸/۹۷	-۷/۱	-۱۶/۲۵										
سایر کشورها	۱۲/۳۱	۷/۵	۱۹/۰۲	۲۹/۶۸	۱۲/۳۷	۹/۱۲	۲۱/۶۸	۳۳/۸۹	-۰/۵۷	-۱۷/۷۷										
جمع	۶۴/۷۲	۲۵/۲۷	۱۰۰	۱۰۰	۵۷/۱	۲۶/۹۱	۱۰۰	۱۰۰	۱۳/۳۴	-۶/۱										

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

به علاوه، همان گونه که در جدول شماره ۵ مشاهده می‌شود، بازار صادرات غیرنفتی کشور در دو سال گذشته و پس از اعمال دور جدید تحریم‌ها، محدود به کشورهای آسیایی شده و با توجه به ارقام این جدول، در ده ماه اول سال ۱۳۹۲، حدود ۹۳ درصد ارزش دلاری کالاهای صادراتی محدود به کشورهای آسیایی بوده و میزان صادرات به سایر قاره‌ها، به شدت کاهش یافته و این موضوع در کنار محدودیت‌های مربوط به صادرات نفت کشور نشان‌دهنده آن است که در حال حاضر، بازار صادراتی کشور هم در صادرات نفت و هم در صادرات کالاهای غیرنفتی، تنها به کشورهای آسیایی محدود شده است.

جدول ۵. میزان صادرات غیرنفتی کشور در سال ۱۳۹۲ به قاره‌های مختلف جهان

قاره	ده ماهه اول سال ۱۳۹۲				ده ماهه اول سال ۱۳۹۱				درصد تغییرات نسبت به مدت مشابه سال قبل	
	وزن (میلیون تن)	ارزش (میلیارد دلار)	سهم		وزن (میلیون تن)	ارزش (میلیارد دلار)	سهم		وزن	ارزش
			وزن	ارزش			وزن	ارزش		
آسیا	۶۲/۴۴	۲۳/۴۴	۹۶/۴۹	۹۲/۷۵	۵۴/۸۰	۲۴/۷۵	۹۵/۹۷	۹۱/۹۸	۱۳/۹۵	-۵/۳۰
اروپا	۱/۲۱	۱/۰۸	۱/۸۷	۴/۲۸	۱/۶۷	۱/۳۱	۱/۳۱	۴/۸۷	۱۳/۶۱	-۱۷/۴۰
آفریقا	۱/۰۱	۰/۶۸	۱/۵۶	۲/۶۸	۰/۸۶	۰/۶۴	۰/۶۴	۲/۳۸	۱۷/۷۰	۶/۵۰
آمریکا	۰/۰۵	۰/۰۶	۰/۰۸	۰/۲۳	۰/۳۷	۰/۱۹	۰/۱۹	۰/۷۱	-۸۶/۸۳	-۶۹/۴۰
اقیانوسیه	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۶	۰/۰۱	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۰۹	-۳۱/۲۱	-۳۸/۲۵
جمع	۶۴/۷۲	۲۵/۲۷	۱۰۰/۰۰	۱۰۰/۰۰	۵۷/۱۰	۲۶/۹۱	۱۰۰/۰۰	۱۰۰/۰۰	۱۳/۳۴	-۶/۱۰

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

در واردات نیز کشورهای طرف معامله، طی سال ۱۳۹۲ متأثر از شرایط تحریمی و محدودیت‌های انتقال ارز بوده‌اند. در سال ۱۳۹۲، کشورهای امارات متحده عربی، چین، هند، کره جنوبی و ترکیه به ترتیب هر کدام با ۲۱، ۲۰، ۹، ۸ و ۸ درصد، بیشترین سهم را در صادرات به ایران داشته‌اند. در این سال، سهم واردات از هند به طور قابل ملاحظه‌ای در ترکیب وارداتی کشور افزایش یافته که البته با توجه به افزایش فروش نفت به این کشور و همچنین، انجام معاملات تهاتری کالا در قبال صادرات نفت (به دلیل تحریم بانک مرکزی و مشکلات نقل و انتقال پول) امری طبیعی به نظر می‌رسد. این در حالی است که طی سال ۱۳۹۱، کشورهای مورد اشاره (امارات، چین، هند، کره جنوبی و ترکیه) هر کدام به ترتیب ۲۰، ۱۵، ۳، ۹ و ۹ درصد سهم از واردات را برای کشور تأمین می‌کردند. کاهش سهم سایر کشورها در واردات ایران، نشان از فشار تحریم‌ها در محدود کردن تجارت خارجی کشور دارد.

جدول ۶. کشورهای عمده طرف معامله در واردات ایران در سال ۱۳۹۲

کشور	ده ماهه اول سال ۱۳۹۲					ده ماهه اول سال ۱۳۹۱					درصد تغییرات
	وزن		ارزش		وزن (میلیون تن)	ارزش (میلیارد دلار)	وزن		وزن	نسبت به مدت مشابه سال قبل	
	وزن	ارزش	وزن	ارزش							
امارات	۴/۳۹	۷/۹۸	۱۷/۱۳	۲۱/۲۴	۵/۶۶	۸/۷۷	۱۷/۳۶	۱۹/۹۱	۲۲/۴۷	-۸/۹۴	
چین	۳/۴۵	۷/۳۶	۱۳/۴۷	۱۹/۵۷	۲/۹۳	۶/۶۷	۸/۹۸	۱۵/۱۵	۱۷/۸۷	۱۰/۲۲	
هند	۲/۷۶	۳/۳	۱۰/۷۹	۸/۷۷	۱/۱۱	۱/۴۸	۳/۴۲	۳/۳۵	۱۴۸/۴۸	۱۲۳/۳۳	
کره جنوبی	۱/۴۱	۳/۰۵	۵/۵	۸/۱۱	۱/۸۹	۳/۹۸	۵/۷۹	۹/۰۳	۲۵/۳۷	-۲۳/۳۴	
ترکیه	۲/۱۶	۲/۹	۸/۴۲	۷/۷۲	۲/۱۳	۳/۹۱	۶/۵۴	۸/۸۷	۱/۲۸	-۲۵/۷۴	
سایر کشورها	۱۱/۴۴	۱۳/۰۱	۴۴/۶۹	۳۴/۶	۱۸/۸۷	۱۹/۲۵	۵۷/۹۱	۴۳/۶۹	-۳۹/۳۳	-۳۲/۴۲	
جمع	۲۵/۶۱	۳۷/۶	۱۰۰	۱۰۰	۳۲/۵۸	۴۴/۰۵	۱۰۰	۱۰۰	-۲۱/۳۹	-۱۴/۶۵	

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

علاوه بر جدول شماره ۶ که در آن به کشورهای طرف تجاری ایران اشاره شده، موضوع تفکیک مبدأ کالاهای وارد شده به کشور برحسب قاره‌ها نیز مهم تلقی می‌شود. این موضوع در جدول شماره ۷، مورد بررسی قرار گرفته است. بر اساس جدول شماره ۷، می‌توان مشاهده کرد که در ده ماه اول سال ۱۳۹۲، قسمت عمده کالاهای وارداتی به کشور از طریق کشورهای آسیایی بوده است (حدود ۷۵ درصد ارزش دلاری کالاهای وارد شده به کشور مربوط به کشورهای آسیایی بوده است). پس از قاره آسیا، کشورهای واقع در قاره اروپا بیشترین میزان صادرات را به ایران داشته‌اند و در مجموع، واردات ایران از کشورهای اروپایی در ده ماه اول سال ۱۳۹۲ برابر ۸/۴۹ میلیارد دلار بوده است. لازم به یادآوری است، با وجود آنکه کشورهای اروپایی جزو ۵ کشور اول صادرکننده به ایران نبوده‌اند، اما رتبه‌های ششم تا یازدهم واردات کشور در ده ماه اول سال ۱۳۹۲ مربوط به کشورهای اروپایی بوده و کشورهای سوییس،

آلمان، هلند، انگلستان، ایتالیا و روسیه به ترتیب با ۱/۹۴، ۱/۹۳، ۰/۸۲، ۰/۷۰، ۰/۶۶ و ۰/۶۰ میلیارد دلار صادرات به ایران، در رتبه‌های ششم تا یازدهم قرار داشته‌اند. این موضوع نشان می‌دهد با وجود کاهش قابل توجه صادرات به کشورهای اروپایی، قسمت مهمی از واردات ایران مربوط به کشورهای اروپایی بوده است.

جدول ۷. میزان واردات کشور از قاره‌های مختلف جهان در سال ۱۳۹۲

قاره	ده ماهه اول سال ۱۳۹۲								ده ماهه اول سال ۱۳۹۱				درصد تغییرات نسبت به مدت مشابه سال قبل	
	وزن (میلیون تن)	ارزش (میلیارد دلار)	سهم		وزن (میلیون تن)	ارزش (میلیارد دلار)	سهم		وزن	ارزش	درصد تغییرات			
			وزن	ارزش			وزن	ارزش			نسبت به مدت مشابه			
											سال قبل	سال قبل		
آسیا	۱۷/۱۸	۲۸/۴۲	۶۶/۴۵	۷۵/۵۸	۱۷/۸۹	۳۰/۲۰	۵۴/۹۱	۶۸/۵۵	۴۰/۸۷	-۵/۹۰				
اروپا	۷/۸۳	۸/۴۹	۳۰/۵۸	۲۲/۵۸	۱۳/۵۴	۱۲/۵۸	۴۰/۰۷	۲۸/۵۶	۴۰/۰۱	-۳۲/۵۰				
آفریقا	۰/۶۵	۰/۵۶	۲/۵۵	۱/۵۰	۱/۲۹	۰/۹۷	۳/۹۶	۲/۱۹	۴۹/۲۴	-۴۱/۷۶				
آمریکا	۰/۱۰	۰/۱۰	۰/۳۸	۰/۲۶	۰/۲۳	۰/۲۱	۰/۷۰	۰/۴۸	۵۷/۲۳	-۵۳/۰۷				
اقیانوسیه	۰/۰۱	۰/۰۳	۰/۰۳	۰/۰۷	۰/۱۲	۰/۱۰	۰/۳۶	۰/۲۲	۹۳/۰۷	-۷۲/۱۶				
جمع	۲۵/۶۱	۳۷/۶۰	۱۰۰/۰۰	۱۰۰/۰۰	۳۲/۵۸	۴۴/۰۵	۱۰۰/۰۰	۱۰۰/۰۰	۲۱/۳۹	-۱۴/۶۵				

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

کاهش تنوع کشورهای طرف تجاری کشور، تبعات منفی برای امنیت اقتصادی و امنیت ملی کشور خواهد داشت. کاهش مراودات با کشورهای مختلف، نفوذ کشور را در سطح بین‌المللی و قدرت چانه‌زنی کشور را در تعاملات اقتصادی و سیاسی کاهش خواهد داد. این موضوع باعث می‌شود کشور نتواند حداکثر عایدی را از اقتصاد جهانی به دست آورد. از طرف دیگر، وقتی تعداد کشورهای طرف تجاری کشور بالا باشد، تحت فشار قراردادن کشور از سوی کشورهای دیگر و به دلیل مسایل سیاسی دشوارتر خواهد بود. این در حالی است که تعداد محدود طرف‌های تجاری، این امکان را به وجود می‌آورد که مجاری تجاری کشور به راحتی تحت فشار قرار گیرد. محدود شدن طرف‌های تجاری حتی عایدی اقتصادی را نیز

کاهش خواهد. تحت این شرایط، طرف‌های تجاری کالاهای خود را به بالاترین قیمت خواهند فروخت و کالاهای صادراتی کشور را با کمترین قیمت خواهند خرید.

تراز بازرگانی غیرنفتی

به سبب افزایش محدودیت در واردات در سال ۱۳۹۲، وضعیت تراز بازرگانی غیرنفتی کشور با بهبود روبه‌رو بوده است، هرچند مانند گذشته این تراز همچنان منفی بوده و میزان واردات کشور از صادرات غیرنفتی آن بیشتر شده است. براساس آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران، تراز بازرگانی خارجی کشور (بدون احتساب صادرات نفت خام و میعانات گازی)، در دوره یک‌ساله دی ۱۳۹۱ تا دی ۱۳۹۲، کسری حدود ۱۶ میلیارد دلاری را تجربه کرده که این رقم در مدت مشابه سال پیش از آن، مبلغ ۲۳ میلیارد دلار بوده است. این کاهش در کسری تراز تجاری به طور عمده به دلیل محدودیت‌های اعمال شده برای واردات کشور به دلیل تحریم‌ها بوده است.

جدول ۸. میزان صادرات، واردات و تراز بازرگانی غیرنفتی از دی ۱۳۹۱ تا دی ۱۳۹۲

شرح	دی ۱۳۹۱ تا دی ۱۳۹۲ (۲۰۱۳)		درصد تغییرات نسبت به مدت مشابه سال قبل (درصد)	
	وزن (میلیون تن)	ارزش (میلیارد دلار)	وزن	ارزش
صادرات	۷۷	۳۰	۹/۹۷	-۱۰/۳۶
واردات	۳۱	۴۶	-۲۳/۶۲	-۱۸/۸۶
تراز بازرگانی	-	-۱۶	-	-۳۱/۶۴

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

کسری موجود در تراز بازرگانی غیرنفتی در شرایط تحریمی که با درآمدهای نفتی جبران شده است، نشان از وضعیت نامناسب ساختار تجاری کشور دارد. وضعیت نامناسب در صادرات غیرنفتی (از لحاظ کیفیت، بسته‌بندی، بازاریابی و ...) موجب شده کشور نتواند از ناحیه این نوع صادرات ارز مورد نیاز خود را به دست آورد. در مرحله بعد، اگرچه حجم واردات کاهش یافته، اما این کاهش با توجه به وابستگی تولید کشور به مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای وارداتی، محدود بوده است. اگر ساختار تجاری کشور در وضعیت مناسبی قرار داشت، این امکان

فراهم می‌شد که واردات کشور در حد صادرات غیرنفتی محدود شود و درآمدهای نفتی هزینه نشود و این موضوعی بوده که رخ نداده است.

چشم‌انداز ۱۳۹۳

دو مسأله مهم باید در پیش‌بینی تحولات تجارت خارجی در سال آینده مورد توجه قرار گیرد. مسأله اول، مذاکرات هسته‌ای و تحریم‌های اقتصادی است و مسأله دیگر، اجرا یا عدم اجرای فاز دوم قانون هدفمند کردن یارانه‌هاست. در خصوص مسأله اول باید گفت، اگر وضعیت تحریم‌ها در همین شکل حاضر تداوم یابد و مبنای آن توافق اولیه ژنو باشد، تا حدودی بهبود در شرایط تجاری را شاهد خواهیم بود. با توجه به توافق نامه اولیه ژنو، شاهد حفظ صادرات نفتی در حد فعلی، افزایش در صادرات پتروشیمی و تهیه سهل‌تر مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای خواهیم بود. اگر توافق نهایی در سال ۱۳۹۳ صورت گیرد و تحریم به طور کامل برداشته شود، آنگاه افزایش در صادرات نفتی و غیرنفتی و افزایش در واردات را شاهد خواهیم بود که این وضعیت تراز تجاری را بهبود خواهد بخشید. نکته‌ای که باید مورد توجه قرار گیرد این است که بهبود در وضعیت تجاری کشور ثبات در بازار ارز را به ارمغان خواهد آورد و این اثر مثبتی بر ثبات قیمت‌ها، تورم و رشد اقتصادی خواهد داشت. به طور قطع، اگر توافق نهایی صورت نگیرد و تحریم‌ها بیشتر شود، صادرات نفتی، پتروشیمی و غیرنفتی کاهش خواهد یافت و واردات نیز با توجه به محدود شدن منابع ارزی و دسترسی دشوار به کالاهای وارداتی، کاهش خواهد یافت. بدتر شدن شرایط تجاری، وضعیت بی‌ثباتی را بر بازار ارز حاکم خواهد کرد که اثر منفی بر تورم و رشد اقتصادی خواهد داشت.

نکته‌ای که باید مورد توجه قرار گیرد، این است که اگرچه دستیابی به توافق نهایی وضعیت تراز تجاری را بهبود خواهد بخشید، اما مشکلات ساختاری این حوزه نظیر موارد ذیل همچنان پابرجا خواهد بود: وابستگی صادرات به نفت و گاز و فرآورده‌های حاصل شده از آنها، وابستگی تولید کشور به مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای و پایین بودن کشت و صادرات در مقابل تغییر نرخ ارز و سطح کیفی پایین محصولات صادراتی غیرنفتی و رواج خام‌فروشی.

در خصوص فاز دوم هدفمندسازی یارانه‌ها باید گفت اگر این مرحله اجرا شود، با توجه به افزایش هزینه انرژی و بنابراین، افزایش قیمت تمام‌شده محصولات و بروز تورم در کشور، قدرت رقابت‌پذیری کالاهای تولید داخل کاهش خواهد یافت که نتیجه آن، افزایش واردات و کاهش صادرات خواهد بود. بنابراین، اجرای این طرح اثری منفی بر تراز تجاری خواهد داشت. البته، اگر هم‌زمان با اجرای این مرحله، توافق نهایی هسته‌ای نیز حاصل شود، اثرات منفی مرحله دوم تا حدودی خنثی خواهد شد.